

NEGAȚIA PRIN PRISMA DIALECTICII ANTICE

Stela ȚICUL

Catedra Limba Română, Lingvistică Generală și Romanică

Almost as soon as we are born, we can use negation, indicating by gesture or other behavior that we reject, exclude, or disagree with something. Because it is so common and so easily-mastered, negation may seem to be a simple concept. However, it has bedeviled all efforts to be easily defined and understood. The capacity to negate is the capacity to refuse, to contradict, to lie, to speak ironically, to distinguish truth from falsity - in short, the capacity to be human. This article offers a short synthesis of past work on the meaning, and use of negation, and it draws from work in the philosophy of language and mind. It is first of all a critical synopsis and reinterpretation of past work on negation. Negation is a topic which engaged Aristotle and the Buddha, Spinoza and Leibniz, Hegel and Mill, Freud and Marx, Russell and Frege. This otherwise rather disparate collection of scholars shared recognition of the paradox posed by the contrast between the standard logical role of this most basic operator (simple truth-value reversal) and the incredible complexity of the form and function of negative sentences in natural language.

Sistemele filosofice, care au apărut în lumea și civilizația antică, se aflau în strânsă legătură cu mitologia dacă e să ne uităm la materialul lor ideatic. Concepțiile despre lume, în mare parte încă mitologice, se suplinau tot mai mult cu noi elemente științifice, categorii de dezvoltare a gândirii, care oglindeau starea materială și sufletească a culturii acelei vremi. Primii filosofi asociau legile naturii pe care le descopereau cu mediul social-cultural. Datorită faptului că filosofia antică nu era diversificată, negația era lipsită de vreo anumită diferențiere, ea se referea în aceeași măsură la lumea materială, și cea a ideilor. Aceste concepții persistau la filosofii antici indieni și greci, precum pitagorienii. Astfel, negația se manifesta prin schimbarea stării și modificarea formei inițiale a lucrurilor, prin trecerea de la o calitate la alta, precum și în lupta contrariilor, ea reprezentând un moment necesar a tot ceea ce exista. Treptat, odată cu dezvoltarea gândirii teoretice în urma dezvoltării culturii și a societății, s-au format categoriile filosofice, printre care și categoria negației.

Inițial, în sistemele filosofice antice au apărut o serie de pre-categorii, care comportau anumite sensuri primare, printre care era inclusă și negația. Așadar, una dintre pre-categoriile negației era „absența”. Ea poate fi găsită printre cele șapte categorii de bază ale teoriei cunoașterii a școlii Vaișeșica din India antică și comportă un conținut gnoseologic. „În logica indiană antică, sub influența budismului, a fost adăugată categoria *absenței*, care, după sens, se aseamănă cu *inexistența* și *negația*” [10, p.243]. În brahmanism, *absența* capătă statut de *început*. Conceptele de *privație* și *posesie* (în sens de absență) sunt, de asemenea, utilizate de Aristotel pentru a explica operația de negare [1, p.172].

O altă pre-categorie importantă a negației este *inexistența*. În istoria filosofiei ea era interpretată în mod diferit. În filosofia Indiei antice, în special în budism, *inexistența* reprezintă o categorie ontologică, care comportă sensul de *gol* sau *vid* (șunia), adică o existență negativă încă necunoscută. În acest sens, *inexistența* nu e lipsită de sens pozitiv atât în ontologie, cât și în logică și gnoseologie. Astfel, în logica Indiei antice negația „devine expresia a ceea ce iese din limitele experienței noastre și semnifică un sens pozitiv în formă negativă” [5, p.143].

Heraclit dă un cu totul alt sens noțiunii de *inexistență*. Ea apare ca entitate dialectică opusă existenței, ca moment de cotitură necesar pentru schimbarea lumii. Inexistența nu desemnează un „nu” sau „nimic” absolut, ci un fel de inexistență în formă inversă. Crediința în inexistență e în același timp negarea ei și viceversa, aceasta fiind logica următoarei expresii a lui Heraclit: „Nemuritorii sunt muritori, muritorii – nemuritori, prin moartea lor ei trăiesc și prin viața lor mor” [4, p.24]. O atenție deosebită atrage asupra sa caracterul constructiv al începutului negativ, lupta contrariilor, care, după părerea lui Heraclit, dă un imbold reînnoirii cosmosului, acesta stând la baza organizării armonioase a lumii: „Lupta, care este «sufletul» negație, e, la rândul ei, și început pozitiv” [8, p.24].

Introducerea în sensul filosofic al *inexistenței* ca existență cu semnul „minus”, ca început negativ și pozitiv i-a dat posibilitate lui Heraclit să explice cauza fluctuației și schimbării lucrurilor, care apare ca o contradicție dintre unitatea și lupta existenței cu inexistența, din perspectivă ontologică, sau dintre afirmație și negație – în logică.

Dacă pentru Heraclit lumea se prezintă ca un proces care se neagă pe sine însuși, atunci pentru Parmenide existența „apare de la sine însăși, fără ca ea să se schimbe. Nu există *el* dacă *ea* a apărut deja sau va apărea în viitor. Odată cu dispariția nașterii, dispăre și moartea fără urmă” [4, p.51]. Dacă nu este inexistență și negație, atunci devenirea, trecerea, începutul și sfârșitul lucrurilor își pierd sensul.

La Platon *inexistența* capătă o interpretare nouă, ea fiind sinonimul „diferențierii” sau „altei existențe”. Inexistența este totul, în afara ideii abstracte de existență. În general, inexistența în ontologia lui Platon își pierde sensul de „început”.

Întorsătura pe care a suferit-o dialectica negației atât în logică, cât și în gnoseologie, a avut loc, de fapt, odată cu emanciparea filosofiei sofiste și este legată de dezvoltarea ulterioară a culturii spirituale a grecilor, care includea, în special, arta oratorică, operarea cu teze și antiteze în procesul discuțiilor etc. Deseori aceste discuții, dispute se încheiau cu sofisme, manipularea cu sensurile logice, apariția altor întrebări, probleme etc. Generalizând teza lui Heraclit despre fluctuația și schimbarea lucrurilor, sofistii deseori ajungeau la relativismul și scepticismul cunoașterii. Această poziție a generat consolidarea momentului negației nu numai în ceea ce privește cunoașterea, dar și etica, politica.

Un pas important în dezvoltarea cunoașterii la făcut Socrate. Interpretând cunoștințele ca fiind flexibile, el a apropiat, astfel, logica înțelegerii de logica lucrurilor. În același timp, a făcut un pas și în dezbinarea dialecticii gândirii de dialectica existenței. Reprezentanții școlii filosofice a lui Socrate, în special Platon, au intensificat și mai mult această tendință. În timpul lecțiilor de filozofie ținute public, în procesul discuțiilor cu elevii săi, Socrate analiza legătura dialectică dintre afirmație și negație ca fiind operații logice deosebite. Afirmația și negația reprezentau un moment necesar în metoda promovată de Socrate, conform căreia afirmația se transformă în negație și viceversa. Esența acestei metode era de a ajuta gândirii logice să se nască.

Un principiu important în logica și gnoseologia lui Socrate este ironia ca „afirmație a negației”. „Eu știu că nu știu nimic”, afirmă Socrate. Desigur, conținutul ascuns în forma negației permitea evitarea dogmatismului și încetinirii dezvoltării cunoștințelor. În această formulă a lui Socrate se ascunde relativismul și dubiul în ceea ce privește veridicitatea cunoștințelor.

Democrit, în tratatul său „Despre logică”, critică punctul de vedere al relativismului și scepticismului cu privire la veridicitatea cunoștințelor. Caracteristic pentru el este faptul că nega cu ajutorul operațiilor logice de negare negația adevărului. Într-adevăr, dacă adevărul este totalmente relativ, adică este negare, atunci e necesar de a supune negării și adevărurile negative, și astfel (prin negarea negației) de a confirma existența adevărului. În același timp, dacă totul e fals în ceea ce privește cunoașterea, atunci falsă este și afirmația precum că totul e fals, și astfel (prin afirmarea afirmației) se neagă teza falsă [4, p.116-117].

În dialectica lui Platon, un loc important i se acordă ideii de contradicție ca sursă de automișcare. În gnoseologia lui se întrevăd anumite elemente de înțelegere dialectică a negației. Astfel, în dialogul „Parmenide”, Platon demonstrează metoda ipotetică de căutare a adevărului. Printre cele opt ipoteze ale acestei metode, se analizează și dialectica afirmației și negației. Concluzia care reiese din această metodă constă în aceea că în procesul cunoașterii adevărului e necesar a evita atât absolutizarea afirmației, cât și absolutizarea negației.

Aristotel, la rândul său, a dat negației un alt statut – de categorie logică ce se află în contradicție cu afirmația. Logica lui Aristotel, ca parte a sistemului său filosofic care se întrețese cu ontologia, devine, astfel, o reprezentare a celor mai obișnuite relații dintre lucruri. Afirmația, conform opiniei lui Aristotel, este o formă logică ce comportă un caracter pozitiv și de confirmare, ea devenind, astfel, o judecată cu caracter problematic. Numai prin raportarea la negație ea poate duce la dezvăluirea adevărului. Iată de ce „cei care nu cunosc afirmă, iar cei care cunosc – știu”.

Ideile de bază referitoare la negație, filosoful antic le exprimă în „Categorii” [2, p.57]. Prin *negație* el înțelege o astfel de formă logică care demonstrează că lucrul sau obiectul de unul singur nu dispune de ceea ce el, după natura sa caracteristică, ar trebui să aibă.

Filosofii nu se limitează însă la analiza negației ca fenomen obiectiv sau proces logic, dar atrag atenție și asupra formei ei lingvistice, cu ajutorul căreia, de fapt, se și studiază și exprimă adevărata negație. „Vorbirea este în primul rând afirmație și doar apoi negație” [3, p.353]. Prin *afirmație* se enunță existența obiectului, care comportă anumite caracteristici, iar prin negație – existența acestuia. Astfel, negația și afirmația se află în raport de contradicție. „Afirmația este opusă negației, iar negația – afirmației” [3, p.96-97]. Aristotel atrage atenția, de asemenea, și asupra formei întrebării cu ajutorul căreia se fixează negația ca obiect al cercetării. „Doar noi utilizăm interogația «sau-sau» când vrem să punem ceva în contradicție, ca de exemplu: «e alb sau e negru» și «e alb sau nu e alb»” [1, p.262]. În limbă, o asemenea negație poate fi exprimată prin cuvinte care se încep cu prefixe negative sau cu ajutorul adverbului negativ „nu”. Aristotel scrie: „În dependență de câte cuvinte negative avem care se încep cu un prefix negativ și «nu», atâtea sensuri de lipsă există: astfel, spunem că ceva nu este colorat deoarece acest ceva nu are nici o culoare, sau are o culoare confuză; nu are picioare deoarece nu are picioare în genere sau are picioare slabe” [1, p.172]. Diversitatea sensurilor pe care le comportă negația este și diversitatea interpretărilor realității sau existenței. Un criteriu al veridicității afirmației

sau negației este corespunderea lor cu realitatea. „Realitatea este o afirmație referitoare la ceva care, de fapt, e separat; fals e ceea ce contrazice această separare” [1, p.186].

Analizând negația ca lipsă, când „ceva nu are ceva”, Aristotel interpretează negația ca fiind opusă contradicției. Fiecare contradicție apare ca lipsă a celeilalte contradicții: inegalitatea este lipsa egalității, neasemănarea – lipsă a asemănării etc. [1, p.261]. Interpretarea negației în calitate de contradicție a constituit un pas important în dialectica antică. Și dacă la Heraclit ea se dezvoltă mai mult pe plan ontologic, atunci Aristotel elaborează aspectul ei logic.

Referitor la opoziția dintre pozitiv și negativ, o atenție deosebită ar trebui să se acorde ideii dezvoltate de Aristotel referitor la „egalitate” și „intermediar”. „Egalitatea e ceva ce nu e nici mare nici mic, nimic în natură nu poate fi nici mare, nici mic – scrie Aristotel – și acestea se opun ca negație în sensul lipsei, iar negația este ceva intermediar între ele” [1, p.263]. Sur sau galben, de exemplu, nu este nici alb, nici negru, ea se opune ambelor culori. Intermediarul, după Aristotel, nu poate exista pentru orice, ci numai atunci când există o opoziție. Această idee a lui Aristotel despre „egalitate” și „intermediar” comportă un sens dialectic, deoarece dacă e să privim „egalitatea” nu ca ceva static, așa cum e la Aristotel, dar ca ceva dinamic, care evoluează, atunci ea se transformă într-o anumită nihilare a opozițiilor, unde opoziția este eliminată, și în același timp păstrată. Și astfel, din acest punct de vedere, logica lui Aristotel se apropie de logica dialectică.

Filosofia greacă s-a dezvoltat deci în cadrul creat de stoicism, scepticism și neoplatonism. Dialectica negației și afirmației a constituit un obiect de studiu al diferitelor școli filosofice. Organizarea vieții sociale în polisuri a dus la dezvoltarea unei noi mentalități dezvoltate de către sistemele filosofice existente, potrivit cărora omul e în stare să-și descopere propriile abilități și să atingă o stare sufletească bună numai prin opoziție, negație, indiferență față de realitate [6, p.102-104].

Reprezentanții scepticismului timpuriu, Piron și Timon, pentru a contesta orice dogmatism, puneau totul la dubiu. Principiile lor – „Nu afirmăm nimic”, „Orice cuvânt are un opus” (pentru orice „da” există un „nu”), „Nimic să nu se afirme, cu nimic să nu se cadă de acord” [7, p.256] – corespundeau afirmației și negației sau afirmațiilor opuse. Depășirea lor, după cum a arătat Hegel, reprezenta o condiție de bază a metodei dialectice. Dacă e să ne oprim doar la constatarea opoziției dintre ele, atunci aceasta ne va duce la relativism și chiar nihilism, va stopa gândirea și îl va face pe om să fie indiferent față de lumea înconjurătoare [11, p.425].

În centrul atenției filosofilor din toate timpurile se află o altă școală filosofică – cea neoplatonică. Neoplatonismul, după cum se știe, era expresia crizei societății sclavagiste și a prăbușirii ei. Neoplatonicii erau în căutarea ideii ce se află în afara raționalismului. Neoplatonismul reprezenta, prin sine însuși, o reconstrucție a gândirii mitologice, întoarcerea la mitologie (o anumită negare a negației) în baza însușirii realizărilor studiilor filosofice antice. Una dintre realizările neoplatonismului a fost așa-numita dialectică negativă, prin care se stabilea locul și rolul omului într-un sistem unitar și dispersat, infinit și finit. Astfel, potrivit neoplatonicilor, sensul existenței omului este atribuit prin autonegare. Fiind inspirat de această idee, Plotin a introdus o nouă concepție, și anume, concepția despre ritmul triadic în schimbarea existenței (trei stări ale existenței: aflarea în sine, emanația și reîntoarcerea la sine). Aceasta presupune trecerea stărilor în opozițiile lor și mișcarea, evoluția în spirală. În acest sens, Proclus, un alt reprezentant al școlii neoplatonice, afirmă: „Tot ce inițial se mișcă singură se poate întoarce la sine însăși” [9, p.48]. Dezvoltarea ciclică a existenței în forma ritmului triadic este interpretată de către acest filosof ca un proces de „deplasare spre bine” [9, p.48]. În această concepție abstractă a schimbării existenței se întrevide ideea dezvoltării negării negației.

Referințe bibliografice:

1. Aristotel. Organon. Categoriile. Despre interpretare. Vol. I / Trad. în rom. Mircea Florian. - București: Editura IRI, 1997.
2. Ibidem. - București: Editura științifică, 1957.
3. Aristotel. Organon. Analitica secundă. Vol. III. - București: Editura științifică și enciclopedică, 1978.
4. Античные философы (свидетельства, фрагменты и тексты). - Киев, 1955.
5. Григориева Т. П. Культура и общественное развитие. - Тбилиси, 1979.
6. Гусейнов А.А. Введение в этику. - Москва, 1985.
7. Лаэртский Диоген. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - Москва, 1986.
8. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу. - Москва, 1972.
9. Лосев А.Ф. Античная философия историй. - Москва, 1976.
10. Попович М.В. Очерк развития логических идей в культурно-историческом контексте. - Москва, 1979.
11. Радев Р. История античной философии: (От Платона до Карнеада). - Москва, 1983.

Prezentat la 29.10.2008